
A TULAJDONNEVEK MENTÁLIS REPREZENTÁCIÓJÁRÓL¹

1. A névkutatás (különösen a történeti névkutatás) a nyelvészetben belül mindig is nyitott volt a nyelvészet más területeinek, illetve a társtudományoknak a szemléletmódja és eredményei felé. Az utóbbi időben is erőteljesen éreztetik hatásukat a névtudományon belül egyes új tudományos irányzatok, köztük a kognitív nyelvészet, és fokozottan jelentkezik az igény a pragmatikai és a szociolingvisztikai szempontok mellett a pszicholingvisztikai közelítésmód erőteljesebb megjelenítésére, a tulajdonnevek mentális reprezentációjával kapcsolatos ismeretek felhasználására is.

Az ilyen irányú törekvéseket azonban kétségkívül némileg gátolja az a körülmény, hogy e nyelvi elemek mentális leképződéséről meglehetősen keveset tudunk, s a tulajdonnevekhez kapcsolódó mentális folyamatok vizsgálata a pszicholingvisztikai kutatásokban is periférikus helyzetű (jobbára csak a megakadásjelenségek tanulmányozása során kerülnek elő), a szócsoport ilyen jellegű vizsgálata ugyanakkor a vázolt névtani érdeklődés miatt különösen fontos lenne. Dolgozatomban ezért – mintegy a további vizsgálatok megalapozásául – igyekszem bemutatni azt, hogy miként, milyen feltételek mellett tűnik célszerűnek e nyelvi elemek mentális vonatkozásairól gondolkodni, valamint megkísérlem összegezni a tulajdonnevek mentális reprezentációjával kapcsolatos pszicholingvisztikai és az ehhez kapcsolódó neuropszichológiai és kognitív szemantikai vizsgálati eredményeket, kitérve a névtani szakirodalomban a témát érintő, eddig megfogalmazott gondolatokra is (s ahol szükségesnek tűnik, árnyalva azokat).

2. A nevek mentális reprezentációjáról szólva nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a fejünkben zajló folyamatokról nem tudunk közvetlen megállapításokat tenni. S ahogy a mentális folyamatok általában, úgy a nyelvi folyamatok sem vizsgálhatók direkt módon, csupán a megfigyelhető jelenségekből, a nyelvi viselkedés tanulmányozása alapján próbálhatunk meg következtetni a mögöttes működésre. Ilyen módon feltételezhető a nyelvi működés kapcsán valamiféle belső szótár megléte. A mentális lexikont az elmében egy olyan nagy kapacitású tárként szokás értelmezni, amely az egyén által megismert szavak mentális tárolását, valamint a tárolás rendszerező elvét és az előhívás mechanizmusait foglalja magában. A tulajdonnevek mint nyelvi elemek ennek az agyi szótárnak a részeként képzelhetők el. Mivel pedig a mentális lexikon nem „mint közvetlenül adott jelenik meg”, hanem mint egy feltételezés-rendszer (vö. GYÓRI 2008: 229–32, NÁNAY 1997), amellyel jól magyarázható a nyelvi viselkedés, ebből adódóan elemeinek, köztük a tulajdonneveknek a mentális reprezentációjáról is csupán feltevéseket tudunk megfogalmazni a megfigyelhető névhasználati szokások alapján. Nyilvánvaló tehát, hogy a kérdés kapcsán nem állapíthatunk meg abszolút igazságokat, feltevéseinknek ugyanakkor kielégítően magyarázniuk kell a tulajdonnevek használatakor megfigyelt viselkedést. A mentális folyamatokra irányuló feltételezés-rendszerekkel, modellekkel

¹ Jelen tanulmány a XI. Pszicholingvisztika Nyári Egyetemen 2009. május 25-én elhangzott előadás szövegének átszerkesztett változata.

szemben ugyanis alapvető elvárás a pszicholingvisztikában a funkcionális izomorfizmus, vagyis működési módjuknak azonos eredményt kell hoznia azzal, mint ami maga a reprodukálni kívánt esemény (HUSZÁR 2005: 52).

Napjainkban ennek az elvárásnak az eredményeképpen a kognitív tudományban az elme leírására jobbra az ún. kettős modelleket alkalmazzák, mára ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy önmagában sem a hagyományos kognitivist (modularista) megközelítés, sem az újabb konnekcionista felfogás nem képes az elme komplex működésének a magyarázatára. A különböző kettős modellek lényege, hogy a mentális folyamatok megragadása érdekében a klasszikus kognitivist, szimbólummanipuláló megközelítéseket egyesítik a konnekcionista, hálózatelvű modellekkel: eszerint a szimbolikus szint működését elemibb építőelemekből álló konnekcionista hálózat, a szubszimbolikus szint valósítja meg. A hibrid modellek (pl. HARNAD 1992/1993) a konnekcionista működést csak az alacsony szintű mentális folyamatok (percepció) kapcsán feltételezik, az integrált modellek (pl. SMOLENSKY 1996, CLARK 1996, NÁYAY 2000) ezzel szemben az elme egészére kiterjesztik a kétszintű leírást (vö. NÁYAY 1996).

A nyelv komplex működésének modellálásakor hasonló nehézségekkel számolhatunk, mint az átfogó elmemodellek kapcsán. A modularista megközelítés szerint a természetes nyelvi fogalmaink egymástól független szimbólumok formájában valósulnak meg. A konnekcionista modellek szerint ezzel szemben a nyelvi jelentések az agy neuronhálózatának analógiájára sok száz mikrojegy összességéként reprezentálódnak, s a tudást maguk a mikrojegyek közötti kapcsolatok hordozzák. A konnekcionista hálózat csúcspontjai, a mikrojegyek ugyanakkor nem feleltethetők meg a neuronoknak, hanem ezeknél nagyobb egységek. Önmagukban azonban ezek a megközelítések nem képesek a nyelvi működés valamennyi mozzanatát kielégítően magyarázni. A különböző komplexitású egységekkel operáló kettős modelleknek a nyelvre való alkalmazása ugyanakkor még kevésbé jellemző, pedig vélhetően ezen a területen is eredményesen alkalmazhatók lennének. A nyelvi működés modellálása kapcsán is használatban vannak ugyan ún. kettős modellek (a legismertebb közülük STEVEN PINKER nevéhez köthető, 1999), ám ezek nem a különböző komplexitású egységek feltevésén alapulnak, hanem kétféle működési folyamatot tételeznek fel: eszerint az explicit szabályok szerint végbemenő szimbólummanipuláció mellett a nyelv szimbólummanipulációs paradigmába nem illeszkedő folyamatai kapcsán az asszociatív érintkezést követő valószínűségi folyamatokkal is számolhatunk.

Lényegében a kettős modellek nyelvre való alkalmazására irányuló próbálkozással találkozunk a tulajdonnevekre vonatkozóan a névkutató HAJDÚ MIHÁLY egyik, a nevekhez elsődlegesen kommunikációelméleti nézőpontból közelítő írásában (2003). HAJDÚ abból indul ki, hogy a tulajdonnevek mentális reprezentációjához kapcsolódó kommunikatív funkció alapvetően eltér a köznevektől. E különbség lényeges vonásaként a tulajdonnevek azonosító, identifikáló szerepét hangsúlyozza a köznevekkel szemben. S ebből kiindulva helyezi el a vizsgált szócsoportot az ANDY CLARK – PAUL SMOLENSKY felfogását továbbvivő kettősrendszer-elméletében. CLARK a szimbolikus reprezentációk és a szubszimbolikus hálózat kettőségéhez kétféle tudást kapcsol: a szubszimbolikus elemeket (mikrojegyeket) tartalmazó, rejtetten működő intuitív tudást, illetve a szimbólumokat tároló, az egyén számára többé-kevésbé áttekinthető, tudatosítható kulturális tudást (CLARK 1996; vö. PLÉH 1998b, NÁYAY 1996). HAJDÚ szerint a tulajdonnevekkel való azonosítás az elemi jelentéselemeket, illetve a betűk és számok vizuális jegyeit tartalmazó

intuitív tudás részét képezheti. Ezt a felvetését azután saját maga is kétségesnek tartja az alapján, hogy az írás-olvasás, valamint a személynévismeret részképességek egymástól függetlenül is sérülhetnek (2003: 5). Ez az érvelés azonban valójában nem cáfolja a tulajdonnevek szubszimbolikus szinten, mikrojegyekként való elhelyezését (vö. PLÉH 1998a: 200–2), HAJDÚ felvetése a tulajdonnevekről mindazonáltal pontosításra szorul.

CLARK szerint a szimbólumok a mentális folyamatainkban valódi egységekként működnek. Ez feltételezhető a szavak reprezentációjáról is. A mentális lexikon elemeihez ugyanakkor különböző típusú információk (mikrojegyek) kapcsolódnak, valójában ezek építik fel őket: ismeretek a szó formájáról (a kiejtésről, az írásképről), nyelvtani sajátosságairól (szófaj, tőtípus stb.), más szavakkal való kapcsolatáról (hierarchia, asszociáció stb.), szemantikai tartalmáról, a világra való vonatkozásáról (PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 791). A tulajdonnevek használatához szintén rendelkezniünk kell ilyen információkkal, vagyis ezek a nyelvi elemek is mikrojegyekből állnak. A tulajdonnevek mentális reprezentációja ennek megfelelően különböző ismeretek, mikrojegyek hálózataként képzelhető el. S minthogy ezek a hálózatok, akárcsak a közszavakat reprezentálók, az egyén tapasztalatából vonódnak el, mindenkiben eltérően épülnek ki, és dinamikusan tükrözik az újabb tapasztalatok, ingerek hatását. Hasonlóan vélekedik a tulajdonnevekről a kognitív szemantika is: e szócsoporthoz tartozó elemek enciklopédikus, fogalmi jellegű jelentése van, mely kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózatából áll, s amely az adott beszélők számára lehet teljesen sematikus, és lehet teljesen kidolgozott, sok közbelső változattal (TOLCSVAI NAGY 2008). Nyilvánvaló tehát, hogy a tulajdonnevek az idézett kettős modellekben csak szimbolikus szinten, szimbolikus reprezentációként értelmezhetők. A tulajdonnevek idegrendszeri reprezentációjának komplexitását mutatja, hogy agyi sérülés következtében az egymással kapcsolatban álló tulajdonnevek között is zavar léphet fel: DAMASIO és TRANEL betege gondolkodás nélkül mondta, hogy *Denver* város *Colorado* államban van, de nem tudott egyetlen várost sem említeni, ha arra kérték, hogy mondjon néhány várost *Colorado* államban (DAMASIO–TRANEL 1990, vö. HAJDÚ 2003: 8).

HAJDÚ közelítésmódja arra is rávilágít, hogy az értelmezés keretétől szolgáló modell megválasztásakor is körültekintően, átgondoltan kell eljárni. A tulajdonnév-használat mögöttes mechanizmusaira irányuló kutatás során e nyelvi elemeket teljes komplexitásukban kell vizsgálnunk, azaz tekintettel kell lennünk arra, hogy miként alakul ki a névhasználat az anyanyelv-elsajátítás folyamán, illetőleg arra is, hogy evolúciósan miként magyarázható e nyelvi elemek létrejötte. Szem előtt kell tartanunk továbbá, hogy a nevek nyelvi elemek, tehát a nyelvi rendszer részeként kell vizsgálnunk őket, s ezen túlmenően – mivel a nyelv nem különül el a többi kognitív folyamattól – természetesen az egész kognitív rendszer elemeiként is. Olyan modellt célszerű tehát választani (kidolgozni), amelyben a névhasználatot minden vonatkozásában elemezni tudjuk, s az így megválasztott modellben értelmezhetők azután a megfigyelt névhasználati jelenségek mentális összefüggései. A CLARK-féle modell erre a komplex megközelítésre kevésbé alkalmas, csupán a már kialakult mentális rendszer leírására szolgál, a szubszimbólumok lehorgonyzásának problémáját, vagyis hogy honnan és milyen módon nyerik a jelentésüket a szimbólumokat felépítő szubszimbólumok, nem tudja magyarázni (l. NÁNAY 2000: 141–50). A vázolt elvárásoknak megfelelő modell körvonalazódik ugyanakkor FEHÉR KRISZTINA nyelvelméleti vonatkozású írásaiban a nyelvi működésre vonatkozóan (2009a, 2009b): a szerző a nyelv mentális-biológiai természete és az anyanyelv-elsajátítás

folyamata mellett a nyelv közösségi használatának jelenségeit is szem előtt tartva fokozatos modularizációt feltételező hálózatalvú leírást javasol. Evolúciós és egyedfejlődési szempontból is igen meggyőző továbbá NÁNY BENCÉNEK a neurális evolúció elméletén alapuló elmemodellje, mely a bonyolult mentális egységek fokozatos kialakulását tételezi fel (2000: 34–48, 141–50; 2001).

A jól megválasztott elméleti keret különösen fontos, hiszen ez alapvetően meghatározza a nyelvről és más kognitív képességeinkről való vélekedésünket is, s az empirikus vizsgálati eredmények az eltérő előfeltevésekből fakadóan esetenként másként értelmezhetők a különböző modellekben.

3. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról szólva magyaráznunk kell e nyelvi elemek univerzális voltát: hogy noha a tulajdonnevek logikailag nem szükségszerű elemei az emberi nyelveknek, ennek ellenére nincs tudásunk olyan nyelvről, amely ne tartalmazna neveket. A kognitív etológia eredményei szerint mindennek a háttérben az állhat, hogy a fajtársak és nem-fajtársak elkülönítése és (verbális) megjelölése az ember alapvető viselkedési jegyeként értelmezhető (MIKLÓSI 2005: 53). A jelentésvilág szerkezetét vizsgálva a kognitív nyelvész SZILÁGYI N. SÁNDOR szintén elképzelhetőnek tartja, hogy a személynévi kategória elsődleges a köznevekhez képest: „könnyen lehet, hogy a nyelv evolúciója során a személynevek jelentek meg először, hiszen ha abban a 100-150 fős csoportban, amilyenben beszélni még nem tudó elődeink éltek, az emberek feltalálták a módját annak, hogy ha valakit magukhoz akarnak hívni, akkor azt ne úgy tegyék, hogy mindenki odacsődüljön, hanem csak az jöjjön, akinek kell, akkor az a társas viselkedés hatékonyságát igencsak megnövelhette”. A személynevek elsődlegességét támogatja az is, hogy „minden név között” ezek a legkevésbé komplex elemek, SZILÁGYI N. szerint esetükben igazából még kategorizációt sem végzünk: a *Mariskák* nem alkotnak meghatározó jegyekkel leírható kategóriát (2004, vö. még 2000: 109–11). (A kognitív szemantika más képviselői – ahogyan már utaltam rá – komplexebb jelentéstartalmat tételeznek fel a tulajdonneveket illetően (vö. pl. TOLCSVAI NAGY 2008): a nyelvi jelentés részének tekintik az adott személyre vagy objektumra vonatkozó azon ismereteket is, amelyek a név használatakor felidéződnek). A kognitív etológia szerint ugyanakkor a fajtársak és nem-fajtársak elkülönítése mellett a passzív objektumokhoz kapcsolódó térbeliség, a hely szintén az emberi gondolkodás alapvető kategóriája. A tulajdonnév két alapvető csoportja, a személynevek, illetőleg a helynevek osztálya tehát nyilvánvalóan nyelvi vonatkozású antropológiai univerzálé (MIKLÓSI 2005: 53, vö. még SZÉPE 1970: 308–9).

A kognitív szemléletű vizsgálatok eredményei közelebb vihetnek bennünket a névtan további kérdéseinek a megválaszolásához is. A prototípus-elmélettel jól magyarázható, hogy a tulajdonnevek körét miért nem lehet egyértelműen meghatározni, s mi az oka annak, hogy nyelvenként, kultúránként eltérő, hogy milyen névfajtákat tekintenek idetartozónak. Erre többek között az írásbeliség is hatással van. Egy adott nyelven belül sem teljesen egyértelmű azonban, hogy hol is lehet meghúzni a kategória határait, sőt ez akár személyenként is változhat. Az azonban nyilvánvaló, hogy vannak olyan elemek (például a már emlegetett személy- és helynevek nagy hányada), amelyek egyértelműen besorolhatók a tulajdonnevek körébe, vagyis tipikus tulajdonnevek, míg más neveket kevésbé tekintünk tipikusnak (ehhez l. a helynevek kapcsán RESZEGI 2009a: 38). A tulajdonnevek osztálya az elménkben tehát feltehetően prototipikus szerveződésű lehet. (A kognitív

szemléletre jellemző pszichológiai nézőpont a névkutatásban már a kognitív irányzat térhódítása előtt jelen volt (ehhez vö. RESZEGI 2009b), s a kognitív megközelítés alkalmazásával feltárt ismeretek részben szintén megfogalmazódtak már ezt megelőzően. A nevek prototipikus szerveződését például korábban is átmeneti területekkel jellemezhető skaláris jelenségként írták le, vö. pl. J. SOLTÉSZ 1959: 461, 1979: 105–8).

A prototípuselmélet más megvilágításba helyezi a névtan és a leíró nyelvészet másik vitás kérdésének, a szófaji besorolásnak, illetőleg a tulajdonnevek és a köznevek elkülönítésének problémáját is. A vázolt kétszintű modellekben a mentális lexikon szimbólum szintű elemeinek, a szavaknak a mikrojegyek szintjén megragadhatók olyan közös tulajdonságaik, amelyek alapján maguk a szavak szófaji osztályokba sorolhatók. A nyelvi elemek használata, valamint megítélése alapján azonban ezek az osztályok az elménkben nem tekinthetők kategorikusnak, sokkal inkább a prototípuselv szerint rendeződhetnek.

Az emberi megismerés a jelenségek egy csoportját a dolgok, entitások köré sorolja. A dolog nyelvi kifejezésére használt szó pedig jobbra főnév, vagyis a dolgok prototipikus megnevezései a főnevek. A tulajdonnevek szintén megnevező szerepben gyakoriak. Szemantikai jellemzői és használati sajátosságai, funkciója alapján tehát a kognitív szemantika szerint (a hagyományos névtani besoroláshoz hasonlóan) a tulajdonnevek is a főnévi kategória elemeinek tekinthetők, főnévi szerepű nyelvi egységeként értelmezhetők (TOLCSVAI NAGY 2008: 31). A tulajdonnevek ugyanakkor sajátos csoportot alkotnak a főnévi kategórián belül, használati sajátosságaik alapján el is különülnek a köznevektől. A kognitív szemantika nézőpontjából ez a különbség úgy ragadható meg, hogy a köznévvvel egy típust vagy annak egy megvalósulását nevezünk meg, a köznévvvel jelölt dolog konkretizálása (fogalmi lehorgonyzása) ugyanakkor mindig a szövegben történik. Ezzel szemben a tulajdonnév szemantikai szerkezetében egyszerre érvényesül a típus és a megvalósulás, ilyen módon a tulajdonnév által jelölt entitás alapvetően egyediként azonosítható a beszédben résztvevők számára, nem igényel az azonosításhoz viszonyítást (TOLCSVAI NAGY 2008, vö. még HUSZÁR 2005: 91–2; e gondolat névkutatásbeli előzményeihez vö. pl. BALÁZS 1963: 43, SEBESTYÉN 1970). (Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a tulajdonnévi és a köznévi kategória nem különül el élesen egymástól, jól szemlélteti a köztük lévő átmenetet a pusztai földrajzi köznévből alakult helynevek használata, megítélése kapcsán jelentkező bizonytalanság; vö. RESZEGI 2009a: 35–41).

A köznevek és a tulajdonnevek eltérő reprezentációjának feltételezését a magyar nyelvűek mentális lexikonában támogatja az a közismert, sokak által elemzett jelenség is, hogy a magyarban a nevek és a közsavak esetenként másként toldalékolódhatnak (*aranyat* – *Aranyt*). Ezt a morfológiai sajátosságot kísérleti úton is igazolták. A LUKÁCS ÁGNES vezette vizsgálatban a kísérleti személyeknek valódi szavakhoz hasonló álszavakat (pl. *noszár*) kellett mondatba szerkeszteniük egyszerű tő, név és átvétel kontextusban. A vizsgálat egyértelműen igazolta a köznevek és a tulajdonnevek elkülönülését, míg ugyanis a beszélők a produkció során tő kontextusban igen érzékenyen mutakoztak a szavak hangalaki, morfológiai szerkezetére, vagyis gyakrabban alkalmazták a kivételes töveknek megfelelő ragozást (*noszarat*), addig, úgy tűnik, név kontextusban nem különülnek el a beszélők számára a szabályos és a kivételes tőosztályok (*Noszárt*). (A szabályos és a kivételes fogalmakat a vizsgálat eredményeinek ismertetésekor LUKÁCS ÁGNES szóhasználatának megfelelően használom.) LUKÁCS ÁGNES véleménye szerint ez azzal magyarázható, hogy a név kontextusban szereplő szavak nem teszik hozzáférhetővé a

hasonló hangalaki felépítésű kivételes töosztályokba tartozó közszói lexikai egységeket (2001: 143). E következtetés kategorikusságát azonban a tulajdonneveket érintő előhívási nehézségek, hibázások alapján árnyalni lehet. Tekintettel kell lennünk továbbá a nyelvi játékokra, illetőleg az ebből alakult, esetlegesen rögzült használatra is (vö. pl. *Sólyom* > *Sólyomot* – *Sólymot*).

A nyelvbotlásokra irányuló pszicholingvisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a tulajdonnevek nagy hányadának produkciójakor általában fokozottan jelentkeznek a különféle megakadási jelenségek, nyelvbotlások. Ez feltehetően összefüggésben van a vázolt speciális szemantikai szerkezetükkel. A hibázások – hasonlóan a közszavakat érintő jelenségekhez – adódhatnak az adott tulajdonnév szemantikai, illetve fonológiai sajátosságából egyaránt, és ezek együttesen is eredményezhetik azt. HUSZÁR ÁGNES példája, melyben Áprily Lajos „Március” című verse helyett *Április* hangzott el, egyértelműen mutatja azt, hogy a tulajdonnevek esetében is számolhatunk a szemantikai mezőbe való beágyazottsággal (2005: 97), a mentális lexikonban tehát a tulajdonnevek egymással és más nyelvi elemekkel is kapcsolatban állhatnak. Az olyan típusú tévedések pedig, mint *Nagy* vezetéknev helyett *Kiss*, *Széles* helyett *Keskeny*, *Huszár* helyett *Katona* vagy *Lovas* (HUSZÁR 2005: 93–4), azt mutatják, hogy az ezeket a köznévi eredetű személyneveket a kétszintű modellben szubszimbolikus szinten reprezentáló mentális hálózatok kapcsolatban állnak az eredeti köznevek hálózataival. Az már valóban kérdéses azonban, hogy a kapcsolatot megvalósító konnekcionista hálózatokban az adott névvel kapcsolatban álló közszavak szemantikai mikrojegyein keresztül aktiválódnak-e a morfológiai tulajdonságai is. Ebből a szempontból különösen hasznos lenne egy olyan nyelvbotlásokra irányuló vizsgálat, amelyből kitűnik, hogy a kivételes töosztályú szavakból alakult tulajdonnevek ragozása valóban mindig a szabályos ragozásnak megfelelően történik-e, vagy esetleg találunk-e példát az ellenkezőjére. (A GÓSY MÁRIA vezetésével közreadott magyar „nyelvbotlás”-korpusz [2004, 2005, 2006, 2007] anyagát áttekintve ilyen típusú hibázásokkal nem találkoztam.) A szemantikailag nem áttetsző nevek esetében ugyanakkor ilyenfajta szemantikai közvetítésű morfológiai hatással nyilvánvalóan nem számolhatunk.

Az idézett szemantikai motiváltságú nyelvbotlások ugyanakkor a személynevek kapcsán átgondolásra késztetnek bennünket a kognitív szemantika azon elgondolását illetően is, mely szerint a tulajdonnevek nyelvi egységek, amelyet a beszélő és a hallgató egyaránt elemző feldolgozást nem igénylő szerkezetként kezel, s az egység szerinti feldolgozáshoz csupán másodlagosként járulhat hozzá az elemző feldolgozás (TOLCSVAI NAGY 2008: 32). A *Nagy Katalin* – *Kiss Katalin* típusú nevek felcserélése ugyanis talán azt mutathatja, hogy a kétszintű modellben a több elemből álló nevek esetében, még ha a szimbólumok szintjén egységként is kezeljük őket, a konnekcionista hálózat valamely szintjén az alkotó elemek kapcsolatának erőssége eltérő lehet. Erre feltehetően hatással van az együtthasználati gyakoriságuk. A mögöttes működés pontosabb megvilágításához persze vizsgálnunk kell a *Nagy Katalin* – *Tóth Katalin* típusú tévedéseket is, amelyek szintén nem ritkák.

A szemantikai motivációjú hibázások alapján HAJDÚ MIHÁLYnak azt a feltevését is árnyaltabbá kell tennünk, mely szerint a közszavak és a tulajdonnevek lemmaszintje nem mindenben azonos. Ezt a vélekedést a kétszintű modellek kapcsán úgy értelmezhetnénk, hogy a közszavak és a tulajdonnevek szemantikai mikrojegyeinek szerveződése különbözik. HAJDÚ példája szerint az elfelejtett *gereblye* szót felidézheti az *ásó*, *kapa*, *lapát*, *kasza* stb., de *William Donovan* elfelejtett nevét nem fogja eszünkbe idézni *Montgomery*,

Vorosilov, Rommel neve, noha mindannyian a második világháború tábornokai voltak (2003: 8). Az idézett példa mellett viszont számos esetben épp a szemantikai kapcsolatokat bizonyítják a nyelvbtlások, így jönnek létre az olyan típusú hibázások, amelyekben valaki a 19. századi német zeneszerzők nevét összekeverve *Schumann* helyett *Mendelssohn*-t mond (HUSZÁR 2005: 93). Az efféle nyelvbtlásokat nyilvánvalóan erőteljesen befolyásolják az egyén ismeretei, vagyis a kétszintű modellben az egyes szavakat szubszimbolikus szinten reprezentáló hálók mikrojegyei közötti kapcsolatok erőssége. (A vizsgálatba természetesen nem vonhatók be a pontatlan tudásból származó tévesztések.) A nevek közötti szemantikai kapcsolatot támogathatja továbbá például az együttesek lemezcímeinek vagy a futballjátékosok nevének a felidézési módja is (az aranycsapat összeállításának sorolásával felidézhető az elfeledett jobbfedezet neve: *Grosics, Buzánszky, Lóránt, Lantos, Bozsik, Zakariás*). Ebben ugyanakkor talán nem pusztán a szemantikai összetartozás megnyilvánulását láthatjuk; az ilyen módon összetartozó neveket ugyanis valamiféle logikai rend szerint, egyfajta listaként tanuljuk meg.

Azt HAJDÚ is elfogadja, hogy a nevek és a közsavak felidezésének a fonológiai szintje azonos, vagyis hogy a szó hangalakjára vonatkozó mikrojegyek hasonló módon épülnek ki mindkét kategória elemei esetében (2003: 8). Ezt a hangalaki hasonlóságot mutató hibázások, például *Bodor Pál* helyett *Bokor Pál* (HUSZÁR 2005: 136), látszólag egyértelműen támogatják. Elgondolkodtató és a kérdés megvilágításához mindenképpen vizsgálni szükséges ugyanakkor, hogy míg a közsók esetében nem okoz problémát a dunántúli nyelvjárás beszélőinek, hogy mikor használják az *e* és az *ë* hangot (az olyan új szavakban sem, mint *víncsészter, vëbkamëra*), addig a hely- és családneveknél ez nem egyértelmű (pl. *Ebes ~ Èbës*).

A különféle téves előhívások mellett a tulajdonnevek fokozottan ki vannak téve az előhívási nehézségeknek is. Konverzióelemzéses vizsgálataiban IVÁNYI ZSUZSA egyértelműen kimutatta, hogy „a nyelvem hegyén van” jelenség potenciális célszavai a ritka, gyakran idegen nyelvi szavak mellett a szinguláris fogalmak nevei, vagyis a személynevek és a helynevek (2003: 87–8, vö. még FABULYA 2007: 329). Az is nyilvánvaló, hogy – miként az érintett közsavak esetében – a tulajdonnevek közül is a ritkán használatos elemek azok, amelyeknek az előhívása inkább nehézségekbe ütközhet, tehát a tulajdonnevek használata során is érvényesül a szógyakorisági hatás.

A mentális lexikon elemeihez való hozzáférést befolyásoló tényezők kapcsán ugyanakkor egyes feltevések szerint a gyakorisági hatások valójában inkább az elsajátítási életkor hatásaként értelmezhetők (PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 810). Talán ez érhető tetten azokban a tévedésekben, amikor az azonos családnevű egyéneknél az a keresztnév idéződik fel, amelyet az illető elsőként kapcsolt össze az adott családnévvel (HUSZÁR 2005: 94). Az elsajátítási életkor jelentősége a nevek kapcsán más vonatkozásban is megfogalmazódott: LOTMAN és USZPENSZKIJ szerint a személyneveket a gyermek először sajátítja el, és utoljára veszíti el a beszéd afáziás leépülése során (1988: 8, vö. VÁRNAI 2005: 87). Ez persze összefüggésben lehet a nevek vázolt szemantikai szerkezetével is. A kérdés megválaszolásához azonban ismét csak további vizsgálatok szükségesek.

A tulajdonnevek és a köznevek mentális vonatkozásai kapcsán hasznos volna, ha a köznevek és a tulajdonnevek idegrendszeri reprezentációjáról is lennének ismereteink (noha tudjuk, hogy a napjainkban használatos technikai eszközökkel jobbra csupán bizonyos térbeli és időbeli vonatkozásait tudjuk regisztrálni a mentális folyamatoknak, magukról a működési folyamatokról elenyésző ismereteket szerezhetünk). Ezzel kapcsolatban

azonban csupán egyetlen, ám nem túl meggyőző eredményt ismerek, mely szerint a konkrét és absztrakt köznevek csoportja inkább a bal, míg a tulajdonnevek zöme a jobb féltékében kap helyet (MULLER–BOVET 2002, id. HUSZÁR 2005, vö. még SZÉPE 2008).

A tulajdonnevek mentális vonatkozásai szempontjából a tulajdonnevek és a köznevek hasonló és különböző mentális tulajdonságai mellett elengedhetetlen annak a vizsgálata is, hogy milyen változások következnek be akkor, amikor a tulajdonnévnek köznévi jelentése is kialakul, illetve fordítva. Ebből a szempontból különösen tanulságos lehet, hogy ennek az agyban vannak-e, s ha igen, milyenek a fizikai következményei.

A témánk kapcsán, ahogy már utaltam rá, nem hagyható figyelmen kívül a nevek el-sajátításának, a tulajdonnevek ontogenezisének a folyamata sem. SZÉPE GYÖRGY már 1970-ben úgy vélekedett, hogy a gyermeknyelv egy korai szakaszában még differenciálatlan a tulajdonnév és a köznévi (308). Kérdéses viszont – s tudomásom szerint a jelen-séget eddig nem vizsgálták meg behatóbban –, hogy meddig tart ez az időszak, hogyan megy végbe az elkülönülésük, és hogy vajon az idegrendszerben milyen különbséget mutatnak a szavak korai, illetve későbbi reprezentációi.

4. Amint az elmondottakból is kitűnik, számos további vizsgálatra van még szükség ahhoz, hogy kellően megalapozott feltevéseket fogalmazzunk meg a tulajdonnevek használatának mentális vonatkozásairól. Dolgozatommal ugyanakkor reményeim szerint sikerül ráirányítani a figyelmet a téma kutatásának fontosságára, illetőleg arra is, hogy a kutatáshoz a jelenség komplexitását szem előtt tartó megközelítések szükségesek.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- CLARK, ANDY 1996. *A megismerés építőkövei*. Budapest.
- DAMASIO, ANTONIO R. – TRANEL, DANIEL 1990. Knowing that 'Colorado' goes with 'Denver' does not imply knowledge that 'Denver' is in 'Colorado'. *Behavioural Brain Research* 40: 193–200.
- FABULYA MÁRTA 2007. *Izé, hogyhívják, hogymondjam*. Javítást kezdeményező lexikális kitöltőelemek. *Magyar Nyelvőr* 131: 324–42.
- FEHÉR KRISZTINA 2009a. Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46: 21–54.
- FEHÉR KRISZTINA 2009b. A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46: 55–70.
- GÓSY MÁRIA 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz, tanulmányok*. Budapest. 19–186.
- GÓSY MÁRIA 2005. „Nyelvbtlás”-korpusz – 2. rész. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszédkutatás 2005. Tanulmányok a beszédprodukción és a beszédpercepció területeiről*. Budapest. 145–73.
- GÓSY MÁRIA 2006. „Nyelvbtlás”-korpusz – 3. rész. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszédkutatás 2006. Tanulmányok Vértes O. András emlékére*. Budapest. 231–47.
- GÓSY MÁRIA 2007. „Nyelvbtlás”-korpusz. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszédkutatás 2007. Fonetika és pszicholingvisztika*. Budapest. 187–98.
- GYÖRI MIKLÓS 2008. A megismerő elme átfogó modelljei. In: CSÉPE VALÉRIA – GYÖRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest. 229–66.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. Kommunikáció és identifikáció. *Magyar Nyelv* 99: 1–9.

- HARNAD, STEVAN 1992/1993. A szimbólum-lehorgonyzás problémája. *Magyar Pszichológiai Szemle* 32–3: 365–83. Újraközlése: In: PLÉH CSABA szerk., *Kognitív tudomány*. Budapest. 207–22.
- HUSZÁR ÁGNES 2005. *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbottlások tükrében*. Budapest.
- IVÁNYI ZSUZSA 2003. A „nyelvemen van”-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. Nyelvészeti vizsgálatok a konverzációelemzés módszereivel. *Magyar Nyelvőr* 127: 76–91.
- LOTMAN, JURIJ – USZPENSZKIJ, BORISZ 1988. Mítosz – név – kultúra. *Kultúra és Közösség* 15: 3–19.
- LUKÁCS ÁGNES 2001. Szabályok és kivételek: a kettős modell érvényessége a magyarban. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES szerk., *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest. 119–52.
- MIKLÓSI ÁDÁM 2005. Szociális kogníció: neurális alapok, plaszticitás és evolúció. *Magyar Tudomány* 53–63.
- NÁNAY BENCE 1996. Új divat a tudatfilozófiában: a konnekciónizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8: 262–9.
- NÁNAY BENCE 1997. A természettudományok és a filozófia találkozása. Pléh Csaba: Kognitív tudomány. *Budapesti Könyvszemle* 9: 148–57.
- NÁNAY BENCE 2000. *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány tudományos evolúciós megközelítése*. Budapest.
- NÁNAY BENCE 2001. Az elme mint evolúciós rendszer: evolúciós pszichológia és neurális darwinizmus. In: PLÉH CSABA – CSÁNYI VILMOS – BERECZKEI TAMÁS szerk., *Lélek és evolúció*. Budapest. 134–47.
- PINKER, STEVEN 1999. *A nyelvi ösztön*. Budapest.
- PLÉH CSABA 1998a. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest.
- PLÉH CSABA 1998b. A szintézis ígérete a mai pszichológiában. *Magyar Tudomány* 1447–56.
- PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES – KAS BENCE 2008. A szótár pszicholingvisztikája. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest. 789–852.
- RESZEGI KATALIN 2009a. A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok 4*. Debrecen. 2009. 35–45.
- RESZEGI KATALIN 2009b. A kognitív szemlélet lehetőségei a névkutatásban. *Magyar Nyelvjárások* 47. Megjelenés előtt.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1970. A tulajdonnevek jelentéstanához. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 302–7.
- SMOLENSKY, PAUL 1996. A konnekciónizmus helyes kezeléséről. In: PLÉH CSABA szerk., *Kognitív tudomány*. Budapest. 87–135.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–70.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 307–11.
- SZÉPE JUDIT 2008. Rövidzárlatok és kisiskolások a nyelvi realizáció szintjei között. Huszár Ágnes: A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbottlások tükrében. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 312–42.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2001. *Világunk, a nyelv*. Budapest.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2004. A jelentésvilág szerkezete. Előadás, elhangzott a Mindentudás egyeteme V. szemeszterének 11. előadásaként, 2004. november 18-án.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 30–41.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.

RESZEGI KATALIN

KATALIN RESZEGI, On mental representation of proper names

Onomastics, especially historical onomastics, has always been ready to take over the attitudes and results of other branches of linguistics or related studies. In recent times, new trends, such as cognitive linguistics have been exerting a strong influence on onomastics, requiring the adoption of a more dominant psycholinguistic approach in research concerning the mental representation of proper names. Meeting this requirement, however, is hindered by the fact that we know relatively little about the mental representation of linguistic items in general. Furthermore, the examination of mental processes affecting proper names is presently situated at the periphery of psycholinguistic research. This paper, as a basis for further studies, seeks to present how and under what conditions the investigation of the mental relations of proper names appears satisfactory, and wishes to summarise the results of psycho- and neurolinguistics as well as those of cognitive linguistics achieved so far in this research field, also mentioning and commenting on some relevant onomastic observations.